

lanma içinde tâbi oldukları reislerine belirli miktarda vergi öderlerdi. Hizmetliler. Kendilerini eski Habeş kölelerin torunları sayan bu kimseler silâh taşımazlar ve büyük yerleşim merkezlerinin civarında yaşarlardı.

Hadramut, Hz. Peygamber devrinde İslâm'la karşılaştığı günden beri müslüman kalmış, ancak zaman zaman İbâzîlik-Hâricîlik, Şîlik, Karmatîlik ve XX. yüzyılda komünizm gibi cereyanların faaliyetlerine sahne olduğu için iç karışıklıklardan pek kurtulamamıştır. Gerek bu karışıklıklar gerekse ekonomik şartların elverişsizliği sebebiyle XVIII. yüzyılın sonlarına doğru Hadramutlular'ın birçoğu iş bulmak için Hindistan'a ve Malezya-Endonezya adalarına gitmeye başladı. Bu dönemde özellikle Cava'ya içinde seyyidlerin de bulunduğu önemli bir tüccar göçü olmuş, bunun sonucunda XIX. yüzyılın ortalarına doğru buralarda ekonomik ve dinî potansiyele sahip, anavatanla irtibatını devam ettiren koloniler oluşmuştur. Meselâ Haydarâbâd nizamının hizmetinde Hadramutlu gönüllü askerler bulunuyordu. XX. yüzyılın ilk yarısında da İtalya Somali'ye Hadramut'tan asker sevk etmiştir ve halen burada bu askerlerin soylarından gelenlere rastlanmaktadır. Ayrıca çok sayıda Hadramutlu Suudi Arabistan'a gitmiştir.

Hadramî nisbesiyle tanınan Hadramutlu meşhur simalardan bazıları şunlardır: Alâ b. Hadramî, İbnü'l-Hadramî, Yûnus b. Atıyye, Yahyâ b. Meymûn, Muâviye b. Sâlih, İbn Lehîa, Ebû Hayve Şüreyh b.

Yezîd, Mutayyen, İbn Harûf en-Nahvî Ali b. Muhammed.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 85; IV, 234-238; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 265, 283, 323, 328, 329, 349, 350; VIII, 147, 148; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), III, 138, 139, 318, 319, 320, 330-342; Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zehab* (Abdülhamîd), III, 172; Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, *el-Egâni*, XX, 97, 98, 99, 100, 102, 108, 113, 114; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, II, 269-271; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, Beyrut 1385/1965, II, 290, 291, 298, 372, 378; V, 351, 373, 374, 389; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, Beyrut 1966, V, 72, 73, 79, 80, 298; İbn Haldûn, *el-İber*, II, 244; III, 167; *Mir'âtü'l-Haremeyn*, III, 299-308; İsmail Hakkı Tefkik, *Hadramût*, Filibe 1935; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, IV, 196, 203; Sâlih b. Said b. Helâbi, *Duğûlü'l-İslâm ilâ Haçramût* [baskı yeri yok], 1389/1969 (ed-Dârû's-Suûdiyye); R. J. Gavin, *Aden Under British Rule 1839-1967*, London 1975, s. 156-173, ayrıca bk. tür.yer.; M. Beyyûmî Mehrân, *Dirâsât fî târihi'l-'Arabi'l-kadîm*, Riyad 1400/1980, s. 235-245; Hitti, *İslâm Tarihi*, II, 34 vd.; Köksal, *İslâm Tarihi* (Medine), X, 142-149; Kehâle, *Mu'cemü'ş-şabâ'ili'l-'Arab*, Beyrut 1402/1982, III, 998-1000; Mustafa Fayda, *İslâmiyetin Güney Arabistan'a Yayılışı*, Ankara 1982, s. 119-129; Ethem Rûhi Fiğlalî, *İbâdiye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, Ankara 1983, s. 92-95; Hulusi Yavuz, *Kâbe ve Haremeyn İçin Yemen'de Osmanlı Hâkimiyeti (1517-1571)*, İstanbul 1984, s. 51; Muhammed Hamîdullah, *el-Veşâ'iku's-siyâsiyye*, Beyrut 1405/1985, s. 246, 252, 356, 359; a.mlf., *İslâm Peygamberi* (Mutlu), II, 204, 264; Halil Sahillioğlu, "Yemen'in 1599-1600 Yılı Bütçesi", *Yusuf Hikmet Bayur'a Armağan*, Ankara 1985, s. 303; M. Abdülkâdir Bâfakîh, *Târîhu'l-Yemeni'l-kadîm*, Beyrut 1985, s. 39-50; Şevkî Dayf, *Târîhu'l-edeb*, V, 26-28; D. Van Der Meulen, "A Journey in Hadramaut", *MW*, XXII/4 (1932), s. 378-392; R. B. Serjeant, "Hud and other Pre-Islamic Prophets of Hadramawt", *Studies in Arabian History and Civilisation*, I, London 1974, s. 121-179; a.mlf., "The Saiyids of Hadramawt", *a.e.*, VIII (1981), s. 3-29; İdris Bostan, "Muhammed Hilâl Efendi'nin Yemen'e Dair İki Lâyihası", *Osm.Ar.*, III (1982), s. 301-326; Ş. Tufan Buzpınar, "Abdülhamid II and Sayyid Fadl Pasha of Hadramawt", *a.e.*, XIII (1993), s. 227-239; J. Schleifer, "Hadramut", *IA*, V/1, s. 56-59; A. F. L. Beeston, "Haçramawt", *EP* (İng.), III, 51-53; a.mlf. v.dğr., "Haçramawt", *EP Suppl.* (İng.), s. 336-339.

HÜSEYİN ALGÜL

HADS

(الحَدْس)

Bir düşünce konusunun doğrudan doğruya, kasıt ve ihtiyar olmaksızın birden bire kavranması, akli sezgi.

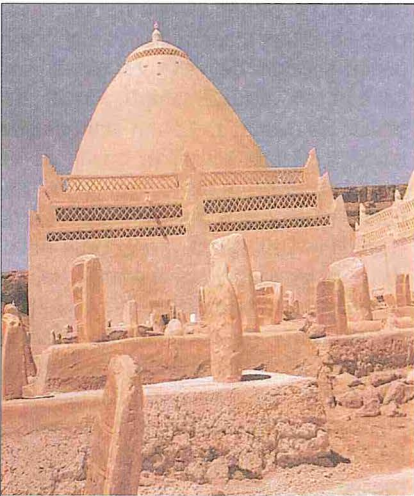
Sözlükte "bir işin veya olayın sonucunu tahmin etme, ölçüp biçme; doğruluğundan emin olmadığı beyanlarda bulunma; hızlı ilerleyiş, çabuk kavrayış" gibi anlamlara gelen hads (Fr. intuition),

mantık ve felsefe literatüründe sezgisel bir tarzda işleyen zihin faaliyetini, buna bağlı olarak elde edilen bilgi türünü ifade eder ve en yaygın biçimiyle "zihnin, birlikte meydana gelmeleri sebebiyle ilkelardan (mebâdi) sonuçlara (metâlib) vasıtasız olarak hızla intikal etmesi" diye tarif edilir (*et-Ta'rifât*, "hads" md; Tehânevî, I, 300-301).

Konusu, muhtevası ve psikolojik fonksiyonlarla ilişkisi bakımından çok farklı sezgi türlerinden (Lalande, s. 537-541, Piéron, s. 205-206; Topçu, s. 47-58; Prasad, s. 44-46) ve buna bağlı olarak bilgi çeşitlerinden söz edilebilir. Tecrübî sezgi, akli sezgi, mistik sezgi ve felsefî sezgi bunların başlıcalarıdır (Cemîl Salîbâ, I, 454). Kelâmcılar nezdinde sezginin özellikle akli olanı değer taşır. Onlara göre hads, akli öncüllerden sonuçlara süratle intikali veya basit bir müşahade ile sonuca ulaşmayı yahut öncülle sonucun aynı anda zihne gelişini ifade eder. Bu tür bir bilgi zaruri olup kesinliği tartışılmaz. Filozoflar için de hadsin bu anlamı geçerlidir. Ayrıca birçok Meşşâî filozofu ile Gazzâlî gibi düşünürler keşf ve ilham, rüya ve vahiy gibi bâtinî ve sırrî bilgi şekillerini de hadsin türleri olarak görme eğilimindedirler. İbn Haldûn, münecimlerin gayba dair verdikleri bilgilerin hadse dayalı zan ve tahminler olduğuna işaret eder (*Mu'kaddime*, I, 113-114). Bazı İşrâkîler'e göre insan nefsi hakikati yansıtan parlak bir ayna durumuna gelince hads (mistik sezgi) gerçekleşir. Bu noktada nefis kendinden geçecek derecede ilâhî bir nurla dolar. Bu duruma "ruhî keşf" veya "ilham" denir. Böylece hadsin vasıtasız, irade dışı, birden bire içe doğma şeklinde oluşan bütün bilgi şekillerini ifade eden ortak bir kavram olduğu anlaşılmaktadır.

Hads en yaygın olarak akli sezgiyi dile getirir, çünkü apaçık fikirler elde etme vasıtasıdır. Akıl yürütmeye (istidlâl) dayalı olarak bilgi edinme iki farklı yolla gerçekleşir. Birincisinde bilinen temel önermelerden hareket edilerek sonuca ulaşılır; yani burada birbirini takip eden hükümler zinciri vardır. İkincisinde ise nereden ve nasıl olduğu bilinmeyen bir önermeye dayanılarak bir anda sonuca ulaşılır. Kıyasta konunun zihinde tam olarak kavranmasını sağlayan orta terim (hadd-i evsat) ya öğrenme yoluyla ya da hadse dayalı olarak elde edilir. Bu bakımdan hads, "orta terimin ve onun gidiş yolundaki fikirlerin zihinde âniden kavranması" şeklinde de tarif edilir. Buna göre hads, öznenin nesneyi kendinde hisset-

Seyh Ebû Bekir Türbesi - Terim / Hadramut

me istidadı veya özne-nesne ilişkisini mükemmel şekilde kurma gücüdür. Bunun da zekâ gücü ile doğrudan ilgili olduğu kabul edilir. Şu halde hads zekânın kendisi veya zekâ hadsin en süratli olduğu durumdur (İbn Sînâ, s. 167; Fahreddin er-Râzî, II, 207).

Fârâbî, İbn Sînâ ve bu konuda büyük ölçüde onların görüşlerini benimseyen Gazzâlî'ye göre bilginin gerçek sebebi ve ilkesi ontik bir varlık olan faal akıldır. "Rûhulkudüs, er-rûhu'l-emîn, küllî nefis" gibi isimlerle de anılan bu ilkenin vahiy meleği Cebrâil ile aynı kabul edildiği görülür (*es-Siyâsetü'l-medeniyye*, s. 3; *er-Risâletü'l-ledünniyye*, s. 24-26). Bu teoriye göre zihinde tasarlanan bir konunun kalıcı bir bilgi haline gelmesi nefsin faal akılla ilişki (ittisâl) kurmasına ve onun kendindeki akledilir sûretleri nefse aktarmasına bağlıdır. Böylece insan nefislerinin ilâhî âlemlerle çeşitli ölçülerde bağlantı sağlayarak oradan vahiy ve ilham alması mümkündür. Faal akılla bu ilişki ve onun sonucu olarak akledilirlerin kavranması ya -bir başkasından bilgi edinenek öğrenmede olduğu gibi- vasıtadır veya vasitasızdır. İbn Sînâ'ya göre hads, insanda kuvve halinde bulunan bu vasitasız öğrenme gücüdür (*en-Necât*, s. 166). Bu bakımdan hads ile ilham arasında önemli bir fark görünmemektedir. Nitekim hadsi, keşf ve ilham mertebelerinin en aşağısı olarak niteleyenler de vardır (*et-Ta'rifât*, "hâds" md.). Gazzâlî eserlerinin çoğunda, aralarında bir ayırımı yapmaksızın hads ve ilham kelimelerini birlikte kullanır; ancak *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*'de yalnız ilham kavramına yer verir. Gazzâlî'ye isnat edilen ve büyük ölçüde İbn Sînâ felsefesini yansıtan *Me'âricü'l-kuds*'teki bilgilere göre (s. 161) öğrenme ve düşünme ile hads ve ilham arasında bilginin sebebi, yeri ve kendisi bakımından bir fark yoktur. Bilginin sebebi faal akıl yahut mukarreb melek, yeri ise nefistir. Aralarındaki fark perdenin ortadan kalkması bakımındandır. Hads ile fikir arasında bilginin elde edilmesindeki sürat bakımından da fark vardır. Hads ve ilhamın önemli bir özelliği de irade dışı oluşudur.

Hads gücü her insanda doğuştan az veya çok bulunan bir kabiliyettir. Bu bakımdan sezginin kendiliğinden belirmesi ve herhangi bir öğretici olmaksızın zihinde kıyaslar yapılması mümkündür. İbn Sînâ ve Gazzâlî'ye göre eğitimi ve öğretimin temeli de sezgiye dayanır. Çünkü sonuç itibarıyla nesnelere kavranması

sezgilerle gerçekleşir (*en-Necât*, s. 167; Gazzâlî, *Me'âricü'l-kuds*, s. 160). Bununla birlikte diğer yeteneklerde olduğu gibi sezgi bakımından da insanlar arasında derece farklılıkları vardır. Bazı insanların orta terimi sezme sayısı fazla, bazıların da sezme süresi hızlıdır. Bu farklılaşma belli bir sınırdan kalmayıp artma ve azalmalar gösterir. Zekâdaki parlaklığın artması bir noktaya ulaştığında insan birçok durumda öğrenme ve düşünmeye bile ihtiyaç duymaz. Çünkü bu durumda o kimsede hem bilgiler hem de vasıta ve deliller bir defada meydana gelir. Ancak bu istisnai kişilere has bir özelliktir. İbn Sînâ ve Gazzâlî, bu en yüksek hads gücünü nübüvvetin bir özelliği olarak değerlendirirler. Sezginin bu düzeyine ulaşan kimse, bütün sûretleri taklidi olarak değil aksine orta terimleri içine alan bir tertip dahilinde kavrar. Akıl bu derecesine "kutsal akıl" (el-aklül-kudsiyye), nübüvvetin bu en yüce gücüne de "kutsal güç" (el-kuvvetü'l-kudsiyye) denilir (İbn Sînâ, s. 168; Gazzâlî, *Me'âricü'l-kuds*, s. 160; *Mişkâtü'l-envâr*, s. 81).

Hads, doğuştan sahip olunan ve kişiden kişiye farklılaşan bir sezgi kabiliyeti olduğu kadar onun sonradan kazanılan şartları da vardır. Öğrenme sezgiye yol açar ve onu kolaylaştırır. Böylece zihni bakımdan gelişip olgunlaşma ve belli bir alanda uzmanlaşma o yöndeki sezgileri güçlendirir. Ruhî halleri bozan ve çarpıtan birtakım duygusal gerilimler ve tasavvurlar ise sezgi gücünü zayıflatır.

Hads yoluyla kazanılan bilgilere *hadsiyât* denilmekte ve genellikle bu tür bilgilerin kesinlik değeri taşıdığı kabul edilmektedir (bk. ZARÜRİYYÂT). Hads ile elde edilen bilgi bunu tecrübe eden kimseye istidlâfî bir bilgidenden daha fazla kesinlik sağlayabilir. İsrâkî filozofu Sühreverdi'ye göre kesinlik ifade eden hakikatin bilgisi, ya kesin önermelere dayanan apriorik (evvelî) bir tarzda müşahedeye bağlı olarak ya da hads yoluyla elde edilir.

Daha çok keşf ve ilham türünden sezgisel bilgileri aynı tecrübeyi yaşamayan başka kimselere kanıtlama imkânı bulunmadığından kelâm âlimleri bu tür bilgileri kanıt değerinde görmemişlerdir. Gazzâlî'ye göre "ulaşamayan kimse idrak edemez" (*Mi'yârü'l-ilm*, s. 141). Sühreverdi de aynı görüştedir. Ona göre bir kimsede oluşan hadsî bilgi, bu bilginin aynı başkasında da oluşmadıkça onun için kesin delil teşkil etmez. Sühreverdi, hadsî bilgilerle vehimlerin karıştırılabileceği uyarısında da bulunur (*Hikmetü'l-İsrâk*, s. 42).

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-Arab, "hâds" md.; *et-Ta'rifât*, "hâds" md.; Tehânevî, *Keşşâf*, I, 300-302; A. Lalande, *Vocabulaire technique et critique de la philosophie*, Paris 1983, s. 537-541; H. Piéron, *Vocabulaire de la psychologie*, Paris 1963, s. 205-206; Fârâbî, *es-Siyâsetü'l-medeniyye*, Haydarâbâd 1346, s. 3; İbn Sînâ, *en-Necât*, Kahire 1357/1938, s. 166-168; Gazzâlî, *Me'âricü'l-kuds*, Kahire, ts. (Matbaatü'l-İstikâme), s. 160-162; a.mlf., *Mi'yârü'l-ilm*, s. 140-141; a.mlf., *er-Risâletü'l-ledünniyye*, Kahire 1328, s. 24-27; a.mlf., *Mişkâtü'l-envâr* (nşr. Ebü'l-Alâ el-Affî), Kahire 1383/1964, s. 81; Sühreverdi, *Hikmetü'l-İsrâk* (nşr. H. Corbin, *Opera metaphysica et mystica* içinde), Tahran 1331/1953, s. 40-42; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, II, 206-207; Âmidî, *el-Mübîn*, s. 92; Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâşid*, İstanbul 1305, I, 25-26; İbn Haldûn, *Mukaddime*, Beyrut, ts., I, 113-114; Abdüllatif el-Harpûtî, *Tenkihu'l-kelem*, İstanbul 1330, s. 15; Nurettin Topçu, *Bergson*, İstanbul 1968, s. 47-58; Ebü'l-Alâ el-Affî, *Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin Tasavvuf Felsefesi* (trc. Mehmet Dağ), Ankara 1975, s. 100-103; Abdülkerim Osman, *ed-Dirâsâtü'n-nefsiyye 'inde'l-müslimîn*, Kahire 1981, s. 355-357; Zekî Bedevî, *Mu'cemmu muştalahâti'l-ülûmi'l-ictimâ'iyye*, Beyrut 1982, s. 226; Cemil Salibâ, *el-Mu'cemü'l-felsefî*, Beyrut 1982, I, 451-454; S. Prasad, *Religion and Reason*, Delhi 1987, s. 44-46.

HAYATİ HÖKELEKLİ

HADSİYYÂT

(حَدَسِيَّات)

Aklın hads yoluyla ulaştığı ve genellikle kesinlik değeri taşıdığı kabul edilen hükümler için kullanılan felsefe ve mantık terimi (bk. HADS; ZARÜRİYYÂT).

HADSİYYE

(الحدسية)

Ahmed b. Hâbit'in fikirlerine yakınlığıyla bilinen Fazl el-Hadesî'nin (ö. 257/870-71) görüşlerini benimseyenlere verilen ad (bk. AHMED b. HÂBIT).

HADÜR

(حضور)

Yemen'de San'a'nın batısında bir dağ.

Serâtü Elhân'ın doğu kıyası üzerinde yer almakta olup San'a'nın yaklaşık 19 km. batısında Vâdîsînâm ile Vâdîsürdüd arasında uzanmaktadır. Batıdan, Hemdân'ın bir kolu olan Suleyh kabilesinin oturduğu Beledülehrûc ile (bugün Hayme veya Hay-